

JAMIYAT RIVOJIDA- INSON KAPITALINING TUTGAN O'RNI.

Xolmatov Muhridin Mo'min o'g'li

*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Inson resurslarni boshqarish kafedrasi assistenti
O'zbekiston, 100066, Toshkent shahar, Islom Karimov ko'chasi, 49-uy*

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyotni shakllantirish va rivojlantirish sharoilida inson kapitalining o'rni va roli, inson kapitalini rivojlantirishning xususiyatlari tahlil qilgan. Shuningdek, soha va tarmoqlarni raqamlashtirish orqali vujudga keladigan yangi kasblar va bu kasblar bo'yicha malakali mutaxassis kadrlarni tayyorlash hamda unga mos mehnat bozorini shakllantirish haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, raqamli texnologiyalar, inson kapitali, inson resurslari, mehnat bozori, AKT.

Abstract This article analyzes the role and place of human capital in the formation and development of the digital economy, the features of human capital development. It also discusses the new professions that will emerge through the digitization of industries and sectors, the training of qualified personnel in these professions and the formation of a corresponding labor market.

Keywords: digital economy, digital technologies, human capital, human resources, labor market, ICT

Kirish

O'zbekistonda mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab amalga oshirilayotgan islohotlar insonni rivojlantirish maqsadiga yo'naltirilgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyev alohida ta'kidlab o'tganidek, bizning o'z oldimizga qo'ygan asosiy maqsadimiz - "barqaror rivojlanib borayotgan iqtisodiyotga asoslangan ochiq demokratik huquqiy davlat qurish, inson, uning manfaatlari, huquq va erkinliklari so'zda emas, amalda oliy qadriyat darajasiga ko'tarilgan, jahon miqyosida obro'-e'tibor qozongan jamiyat barpo etish"dir. O'zbek xalqining buyuk mutafakkirlari insonning jamiyatdagi o'rni, uning ulkan salohiyatiga yuqori baho berganlar, inson har taraflama kamol topishining ahamiyatini uqtirganlar. Bugungi kunda butun dunyoda mavjud soha va tarmoqlarning raqamli ko'rinishga o'tayotganligi, globalashuv va integratsiya jarayonlarining jadallashuvi har bir mamlakat uchun raqamli iqtisodiyotni shakllantirish va rivojlantirishni zaruriy masalaga aylantirdi. Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish hozirda dunyo davlatlarining ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy hayotiga birdek ta'sir ko'rsatayotgan global inqiroz sharoitida nafaqat ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalari balki barcha mavjud sohalar faoliyatini qayta tiklash uchun eng samarali yo'l hisoblanadi. Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish bir tomondan yuqori darajada shakllangan raqamli infratuzilmaga (sifatli internet aloqa tizimi, soha va tarmoqlarni to'liq raqamlashtirish, ish va o'qish jarayonlariga to'liq AKT larni joriy qilish va hokazolar) ehtiyoj sezsa, ikkinchi

tomondan raqamli texnologiyalar va AKTlar bilan ishlay oladigan, yuksak intellektual salohiyatga ega inson kapitalini talab qiladi. Shu sababli yuqoridagilarni hisobga olgan holda hukumatimiz tomonidan qator qaror va farmonlar qabul qilindi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2020-yil 5-oktabrda tasdiqlangan «Raqamli O'zbekiston - 2030» strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risidagi PF-6079-sonli farmoni alohida ahamiyatga ega. Farmonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida - raqamli texnologiyalar sohasida yuqori malakali kadrlar avlodini shakllantirish, inson kapitalini va ixtisoslashgan ta'limni rivojlantirish, shu jumladan, IT-sohasidagi kasblarni ommalashtirish va boshqalar ko'rsatib o'tilgan [1]³⁴

Abu Ali ibn Sino: "inson boshqalarning ehtiyojlarini qondirishi sababligina inson bo'ladi, boshqalar ham shunday yo'l tutadi. Birov ekin ekadi, boshqa odam non yopadi, uchinchi kiyim tikadi, to'rtinchisi igna yasaydi va hamma bir-birining ehtiyojini qondirish uchun to'planadi" deb ko'rsatgan. Uzoq vaqt davomida iqtisodiy taffakur moddiy boylik ortirish sohasida ro'y berayotgan jarayonlar ta'sirida edi. Moddiy omillarga universal va hal qiluvchi vosita sifatida qaralardi. Iqtisodiy o'sish mamlakat umumiy boyligini ko'paytirishga, davlatning qashshoqlik, ochlik, boshqa ijtimoiy muammolarni hal etish bo'yicha imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qilishi shubhasizdir. Huddi shuning uchun iqtisodiy o'sishning yuqori darajasi jahondagi ko'pchilik mamlakatlarda iqtisodiy siyosatning eng asosiy ko'rsatkichlaridan biri hisoblanadi. Hozirgi vaqtda jahonning yetakchi davlatlari taraqqiyoti uchun sanoat rivojlanishidan keyingi bosqich xos bo'lib, bu bosqichda iqtisodiy o'sish omillarining roli va o'zni o'zgartirishda. An'anaviy hisoblab kelingan uch: mehnat, yer, kapital omillariga fan-texnika taraqqiyoti omili ham qo'shildi, axborot va bilimlar esa eng muhim resurslarga aylandi. Innovatsion iqtisodiyot bevosita ana shu asosda shakllanib, ushbu iqtisodiyotda inson va uning salohiyati hal qiluvchi rol o'ynamoqda. Moddiy boylik jamiyatda va inson hayotida ulkan rol o'ynaydi.

Daromadlar ortishiga moddiy va ma'naviy qoniqish hosil qilinadigan nufuzli ishda band bo'lish kabi inson imkoniyatlarini kengaytiradigan asosiy vosita sifatida qaralishi mumkin. Bundan tashqari daromad soliqlar va boshqa tushumlar manbai bo'lib, ular aholining nochor qatlamlari ijtimoiy muhofaza qilinishini kafolatlash, ijtimoiy dasturlarni amalga oshirish, ya'ni moddiy ne'matlarni qayta taqsimlashni amalga oshirish uchun zarurdir. Resurslarni adolatli ravishda taqsimlash jamiyat barcha azolari uchun ne'matlarni tanlash imkoniyatlarini kengaytiradi, shuningdek turmush sifatini oshirish negizini yaratadi. Daromadlar va inson turmushi o'rtasidagi

¹[PF-6079-sonli Farmoni. 2020-yil 5-oktabr.](#)

bog'liqlik soliq-byudjet va ijtimoiy siyosat choralari qamrab oladigan davlat strategiyasi yordamida shakllantirilishi kerak.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

M. M, Arzlarova o'zining Inson resurslarini boshqarish nomli o'quv qo'llanmasida [2] Personal (inson resurslari) tushunchasi haqida to'xtaladi unga ko'ra: personal- korxonada yoki jamoa tarkibining bir qismi bo'lib, korxonada yoki xizmat ko'rsatish sohasidagi xizmatchi, korxonada menejeri, maxsus operatsiyalarni bajaruvchi va qayta ishlash bilan band bo'lgan barcha xizmatchilar kiradi. Yani xar qanday ish yoki xizmat bilan band bo'lgan iqtisodiy faol insonlarni bir so'z bilan personal (inson resursi) deyish mumkin ekan.

Nurmatov Azamat Akramovich o'zining Xizmat Ko'rsatish Korxonalarida Inson Resurslarini Boshqarish Amaliyoti nomli maqolasida Xizmat ko'rsatish sohasida eng katta marketing quroli bu aynan Inson omili ekani takidlab o'tgan.[3] Uning fikricha ishonchli va ilimli xodim bir vaqtda yaxshi sotish bilan birga mijozlarning moyillik darajasini oshirishga, natija esa yana bitta istemolchi va mijozga ega bo'lishni anglatadi.

G. Q. Abduraxmonava "Inson kapitalini raqamli iqtisodiyot asosida rivojlantirish yo'nalishlari"[4] nomli monografiyasida inson kapitaliga kiritiladigan investitsiyalarni asosiy 3 turga bo'ladi.

-ta'limga, shu jumladan umumiy va maxsus, rasmiy va norasmiy ta'limga, ish joyida tayyorgarlikka va malaka oshirishga xarajatlar;

-sog'liqni saqlashga (umr ko'rish davomiyligi va mehnat samaradorligini oshirishga xizmat qiladigan kasalliklar profilaktikasi, tibbiy xizmat ko'rsatish, parhez taom, mehnat va turar joy sharoitlarining yaxshilashga) xarajatlar;

-xodimlarning mehnat faoliyati samarasi past joylardan samara yuqoriroq joylarga migratsiya qilish imkoniyatini beradigan mobillikka xarajatlar.

Tadqiqot metodologiyasi

Iqtisodiyotning turli sohalarida inson kapitali ulishini rivojlantirish va samaradorlik natijalarini o'rganish bo'lib, bu inson kapitali mavjud tizimlarini yanada rivojlantirishning asosiy yo'nalishlarini aniqlash imkonini berdi. Inson kapitali va axborot texnologiyalarining hayotda keng qo'llanilishi bilan bog'liq asosiy muammolar, xavf va tahdidlar jamiyat, shaxs va davlat miqyosida inson kapitalining ahamiyati yoritildi. Inson kapitali xizmatlarini joriy etishning asosiy maqsadi iqtisodiy-ijtimoiy va xizmat ko'rsatishning barcha jarayonlarida inson omili va tajribasini oshirish, rentablikni oshirish maqsadida muayyan vaqt birligida inson mehnati samaradorligini oshirishdir.

Tahlil va natijalar

Inson kapitalining ahamiyatini bir nechta turli usullarga asosan baholash mumkin. An'anaga ko'ra, iqtisodchilar buni ko'proq ta'lim olgan odamlarning daromadi bilan hisoblar edi. Tadqiqotlar har bir qo'shimcha ta'lim yili inson

daromadini o'rtacha 10 foizga oshirishini ko'rsatdi. Bunda ta'lim sifati ham muhim. Misol uchun, AQSHdagi boshlang'ich maktabning alohida sinfida malakasi past o'qituvchini o'rta darajadagi mutaxassisga almashtirish o'quvchilarga butun umri davomida 250 ming dollargacha umumiy daromad olish imkonini beradi. Ammo kognitiv imkoniyatlar inson kapitalining yagona ko'rsatkichi emas. Mardlik, iroda va halollik kabi ijtimoiy-hissiy ko'nikmalar, odatda katta iqtisodiy samaradorlik keltiradi. Sog'liq ham muhim ahamiyatga ega. Negaki, sog'lom insonlarning mehnat samaradorligi yuqori bo'ladi. Misol uchun, 2015 yilda Keniyada o'tkazilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, bolalarga narxi atigi 30 sentga teng gelmintlarga qarshi dori vositalarini berish maktabda dars qoldirishni kamaytirishga, keyinchalik esa mustaqil hayotga qadam qo'yganda oylik maoshining jami 20 foizga oshishiga olib keldi. Erta yoshdan inson kapitalini turli yo'llar bilan o'lchab borish yaxshi samara beradi.

Bolani go'daklikdan to'g'ri ovqatlantirish, sog'lom rivojlanishini rag'batlantirish keyinchalik uning jismoniy va ruhiy farovonligini yaxshilaydi. Ayni paytda bolalikda kognitiv va ijtimoiy-hissiy imkoniyatlarda yo'l qo'yilgan ayrim kamchiliklarni balog'at yoshiga yetganda tuzatish qimmatga tushadi. Shuning uchun hukumat tomonidan inson kapitalini bola hayotining dastlabki 1000 kunligida rivojlantirish iqtisodiy samara beradi. Bularning barchasi iqtisodiy o'sish bilan nechog'li bog'liq? Birinchidan, inson kapitaliga individual sarmoyalardan olinadigan foyda qo'shilsa, umumiy samara alohida qismlar miqdoridan ko'proq ekanligi ayon bo'ladi. Keniyadagi maktab o'quvchilariga qaytadigan bo'lsak, birgina bolaning gelmintlardan xalos bo'lishi boshqa bolalarning zararlanish ehtimolini kamaytiradi. Bu esa, o'z navbatida, ularning kelajakda yaxshi o'qishi va ulg'aygach nisbatan katta maosh olishiga olib keladi. Inson kapitalini rivojlantirishning ayrim afzalliklari jamlanib, sarmoya kiritilayotgan avlod bilangina cheklanib qolmaydi. Masalan, onaning farzandning perinatal parvarishi haqidagi bilimni boyitish bolalarning go'dakligidanoq sog'lig'ini yaxshilashga xizmat qiladi. Iqtisodchilarning hisob-kitoblariga ko'ra, inson kapitaliga individual investitsiyalar umumlashtirilganda, turli mamlakatlarda inson kapitaliga kiritilgan investitsiya bilan aholi jon boshiga to'g'ri keladigan daromadlar o'rtasidagi tafovut 10 foizdan 30 foizgacha bo'lishini ko'rsatdi.[5]

Singapurda o'quvchilarning 98 foizi, Janubiy Afrikada 26 foizi o'rta maktabda xalqaro bazaviy darajaga erishadi. Boshqacha aytganda, Singapurda o'rta maktab o'quvchilarining deyarli barchasi dunyoning istalgan joyida ishlash uchun yetarli malakaga ega. Janubiy afrikalik yoshlarning qariyb to'rt dan uch qismi savodsiz. Bu inson salohiyatini yo'qotish. Bolalar maktabni bitirar ekan, qaysi mamlakatda yashashiga qarab sog'lig'i borasida mutlaqo turli istiqbollarga duch keladi. Dunyoning eng badavlat mamlakatlarida 15 yoshli o'smirlarning qariyb 5 foizi o'zining 60 yoshligini qarshilay olmaydi. Qashshoq mamlakatlarda 15 yoshli

o'smirlarning 40 foizi 60 yoshgacha vafot etadi. Jahon bankining o'tkazgan tadqiqotlari natijasi shuni ko'rsatadiki, butun dunyoda to'plangan boylıklar qiymatining uchdan ikki qismi inson kapitalida jamlangan ekan.

Inson kapitalining muhim ahamiyatga ega ekanligi sanoati yuqori darajada rivojlangan hamda raqamli iqtisodiyotning rivojlanganlik darajasi bo'yicha yetakchi o'rinda turadigan davlatlar iqtisodiyotida yanada yaqqolroq namoyon bo'ladi. Masalan, Yaponiyada yer va tabiiy resurslar o'z iqtisodiy ahamiyati bo'yicha inson kapitalidan ancha ortda turadi. Shunday bo'lishiga qaramasdan Yaponiya aholi jon boshiga to'g'ri keladigan resurslar boyligi bo'yicha dunyoda uchinchi o'rinni egallaydi. Bunday davlatlar qatoriga Singapurni ham kiritish mumkin, u oliy ma'lumotli va tadbirkor insonlar kapitaliga ega bo'lganligi sababli boy davlatlar qatorida turadi.

Jahon Banki tomonidan dunyo davlatlarining 2020-yil uchun inson kapitali indeksi e'lon qilindi. Dunyo aholisining 98 foizi istiqomat qilayotgan 174 ta mamlakat ishtirok etgan ushbu reytingda ilk marotaba O'zbekistondagi sog'liqni saqlash va ta'lim sohasiga oid ma'lumotlar ham kiritildi. Ushbu ma'lumotlar 2020-yil mart oyigacha bo'lgan davrni qamrab oladi va pandemiyagacha bo'lgan davrda bolalar salomatligi va ta'limining asosiy ko'rsatkichi bo'lib xizmat qiladi. Inson kapitali indeksi bolaning kelajakda qay darajada samarali kadr bo'lib shakllanishini o'lchaydi. Indeks qiymati o'ndan 1 gacha intervalda bo'lib. qiymatning qanchalik 1 ga yaqinlashishi bugungi kelajak avlodni qanchalik yetuk kadr, o'z sohasining mutaxassisi bo'lib yetishishini ko'rsatadi. [6]

1- jadval

Inson kapitali indeksi - 2020 [7]³⁵

	O'zbekiston	Daromadi past davlatlar	Daromadi o'rtachadan past davlatlar	Daromadi o'rtachadan yuqori davlatlar	Daromadi yuqori davlatlar
Inson kapitali indeksi-2020	0,62	0,37	0.48	0,56	0,71

Ushbu tadqiqotlarda ilk marotaba ishtirok etgan O'zbekiston 62 foiz natijani ko'rsatdi. Ya'ni O'zbekiston MDH mamlakatlari ichida Belarus Respublikasi (70 foiz), Rossiy (68 (biz) va Qozog'iston (63 foiz)dan keying o'rinni egalladi. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, 2020-yilga qadar O'zbekiston Respublikasining ma'lumotlari "Inson kapitali indeksi" reytingida e'lon qilinmagan. Ya'ni O'zbekiston tomonidan faqat sog'liqni saqlash va iqtisodiy ko'rsatkichlar taqdim etilgan va bu Jahon banki tomonidan qabul qilingan. Biroq 2017-yilga qadar mamlakatimiz maktab o'quvchilarini bilimni aniqlash uchun o'tkazilgan monitoring ishlari xalqaro standartlarga mos ravishda emasligi sababli ta'lim sifati (o'quvchilarning bilimni baholash)

²www.worldbank.org. Human Capital-World Bank Group.2020.

bo'yicha taqdim etilgan ma'lumotlar qabul qilinmagan. Yurtimizda mavjud ta'lim sifati bo'yicha ishonchli ma'lumot taqdim etish uchun 2019-yilning noyabr oyida Ta'lim inspeksiyasi Jahon banki bilan hamkorlikda TIMSS xalqaro tadqiqotlari savollari asosida matematika bo'yicha maktab o'quvchilarining bilimi o'rganilgan edi. Mazkur sinovlarda maktab o'quvchilari qayd etgan natijalar ham yurtimizda inson kapitalini aniqlashda muhim ma'lumot bo'lib xizmat qilgan.

Indeksning muhim xususiyati shundaki, u qat'iy mikro-ekonometrik tadqiqotlarga asoslangan holda sog'liqni saqlash va ta'lim tizimlarining shaxslar va mamlakatlar samaradorligiga qo'shgan hissasini o'lchaydi. Noam Angrist, Simeon Djankov, Pinelopi Koujianou Goldberg va Garri Patrinos tomonidan olib borilgan tadqiqotlar natijasida Inson kapitali indeksini o'lchash usullari ishlab chiqilgan.[8]

Inson kapitali indeksida 3 ta asosiy komponent bor:

1. Tirik qolish ehtimoli

- 5 yoshdan oshgan bolalar ulushi - foizda (%)

2. Ta'lim

- Ta'lim miqdori (*kutilayotgan ta'lim davomiyligi*)

- Ta'lim sifati (*uyg'unlashgan test natijalari*)

3. Salomatlik holati.

- Katta yoshdagilarning umr davomiyligi (*60 yoshgacha yashagan 15 yoshli o'smirlar ulushi, %*)

- Bolalar o'rtasida sog'lom o'sish (*5 yoshgacha bo'lgan bolalarning rivojlanish sur'atlari, %*)

Inson kapitali indeksi tirik qolish ehtimoli, ta'lim va sog'liqning mahsuldorlikka nisbiy hissasini quyidagi tarzda ko'paytirish yo'li bilan hisoblanadi:

$IKI = \text{Tirik qolish ehtimoli} * \text{Ta'lim} * \text{Salomatlik holati}$

Xulosa va takliflarni

Olingan natijalar pandemiyadan so'ng tiklanish davrida sog'liqni saqlash va ta'lim sohasida amalga oshiriladigan chora tadbirlar uchun muhim axborot manbasi bo'lib xizmat qiladi. Bizga ma'lumki, inson kapitalini rivojlantirish uzoq vaqt va katta miqdordagi mablag'larni talab qiladi, shunga qaramasdan, iqtisodiy resurslar cheklangan bir paytda rivojlanishning raqamli ko'rinishda tus olganligi hamda insoniyat tafakkuri va bilimlarini cheksiz darajada rivojlantirish va undan foydalanish mumkinligini hisobga olib, uni maqsadli yo'naltirish ulkan imkoniyatlar eshigini ochadi. Mamlakatimizda inson kapitalini rivojlantirish va raqamli sohada faol mehnat bozori resurslarini shakllantirish maqsadida quyidagi ishlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

1. Ta'limning barcha bosqichlarini raqamlashlirish va ta'lim sifatini dunyo ta'lim standartlariga javob beradigan darajaga ko'tarish;

2. Inson kapitalini rivojlantirishning huquqiy va moddiy asoslarini shakllantirish;

3. Bu sohaning kelgusidagi rivoji uchun ichki va tashqi investitsiyalarni jalb qilish yo'ni faol investitsiya siyosatini yo'lga qo'yish;

4. Inson kapitalini rivojlantirishning ilmiy metodologik asos va usullarini ishlab chiqish;

5. (Inson kapitalining yagona o'lchovi mavjud emas. Baholash metodologiyasi va mezonlari ham ishlab chiqilmagan. Inson kapitalining rivojlanish darajasi va boshqa ko'rsatkichlarini hisoblashni o'z ichiga olgan milliy indeksni ishlab chiqish va amalda joriy qilish;

6. Personalni rivojlantirishda shart-sharoitlaryaratish va rag'batlantirish ishlariga xususiy sektorni faol jalb qilish;

7. Davlat va xususiy sektor korxonasi va tashkilotlarida faoliyat olib borayotgan xodimlarning intellektual salohiyatini oshirish, zamonaviy bilimlar bilan qurollantirish, ko'nikma va malakalarini mustahkamlash maqsadida rivojlangan davlatlarning korxonasi va firmalari bilan muntazam tajriba almashishni yo'lga qo'yish va boshqalar.

8. Aholini yangi kasblar bo'yicha o'qiladigan va qayta tayyorlaydigan raqamli va axborot texnologiyalari markazlarini ochish va aholining raqamli va axborot savodxonligini o'stirish orqali mehnat bozorining moslashuvchanligini ta'minlash.

Raqamli iqtisodiyot rivojlangan sari ayrim kasblar yo'qolib o'rniga raqamli va axborot texnologiyalar sohasiga oid yangidan yangi kasblar shakllanib bormoqda. Mehnat bozorini ana shu yangi kasblarga moslashtirish ishsizlikning o'sishi va raqamli uzilishlarning bo'lishini oldini oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning «Raqamli O'zbekiston-2030» strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risidagi [PF-6079-sonli Farmoni. 2020-yil 5-oktabr.](#)

2. M.M. Azlarova. (2019). In Inson Resurslarini Boshqarish (Pp. 21-23). Story, Toshkent – Iqtisodiyot.

3. TY - Book Au - Akramovich, Azamat Py - 2021/01/01 Sp - T1 - Xizmat Ko'rsatish Korxonalarida

4. Inson Resurslarini Boshqarish Amaliyoti. Human Resource Management Practices In Service Enterprises Do - 10.5281/Zenodo.5507160 Er.

5. Abduraxmonova G.Q., Rustamov D.J. "Inson kapitalini raqamli iqtisodiyot asosida rivojlantirish yo'nalishlari". Monografiya. – Beau Bassin: "GlobeEdit" Publisher, 2020. – 40-43 b.

6. Jahon banki prezidenti Jim Yon Kimning Amerika Qo'shma shtatlarining nufuzli "Foreign affairs" jurnalidan

7. www.worldbank.org. Human Capital-World Bank Group.2020.

8. www.fayllar.org. Inson kapitaliga oid iqtisodchi olimlarnina qarashlari. 28.07.2020.
9. www.worldbank.org. Human Capiial-World Bank Group.2020